
Twitter i comunicació política: estudi del compte de John F. Kennedy. Els drets civils en l'agenda presidencial (1961-1963)

Twitter and Political Communication: Case Study of the John F. Kennedy's Account. The Civil Rights in the Presidential Agenda (1961-1963)

Elena Yeste

Universitat Ramon Llull (URL)

Pere Franch

Universitat Ramon Llull (URL)

On the occasion of the fiftieth anniversary of the election, the mandate and the assassination of President John Fitzgerald Kennedy, the JFK Library managers created a Twitter account, @JFKsaid, to remember the daily activity of the President between 1961 and 1963. One of the important political events of those years was the struggle for civil rights of the African Americans. This article examines the use that has been made by the @JFKsaid account to promote Kennedy's memory in the field of civil rights and the rhetorical purpose with which the discourse of the published tweets was articulated, using the methodology of the analysis of textual content. The main hypothesis is that the account is intended to strengthen the figure of the president and the structure of presidential power in the U.S. The results confirm this hypothesis and show

Amb motiu del cinquantè aniversari de l'elecció, el mandat i l'assassinat del president John Fitzgerald Kennedy, els gestors de la JFK Library van crear un compte a Twitter, @JFKsaid, per recordar l'activitat diària del president entre 1961 i 1963. Un dels episodis polítics destacables d'aquells anys va ser la lluita pels drets civils de la població negra nord-americana. Aquest article estudia, a través de la metodologia de l'anàlisi de contingut textual, l'ús que s'ha fet del compte @JFKsaid per difondre la memòria de Kennedy en l'àmbit dels drets civils i amb quina finalitat retòrica s'ha articulat el discurs dels tuits publicats que tracten aquest tema. La principal hipòtesi del treball és que el compte pretén reforçar la figura del president i l'estructura del poder presidencial als EUA. Els resultats ens confirmen aquesta hipòtesi i alhora ens constaten que la funció bàsica

as well that the basic function of the account is rememorative, as it allows to collectively remember the main historical events related to civil rights.

Key words: *memory, Twitter, political communication, Kennedy, @JFKsaid.*

del compte és rememorative en el sentit que permet recordar col·lectivament els principals episodis històrics relacionats amb els drets civils.

Paraules clau: *memòria, Twitter, comunicació política, Kennedy, @JFKsaid.*

La Biblioteca John Fitzgerald Kennedy (JFK Library and Museum) és una de les 13 biblioteques presidencials dels Estats Units gestionades per l'agència governamental encarregada dels Arxius i els Registres (National Archives and Records Administration). Un dels seus objectius és "to advance the study and understanding of President Kennedy's life and career and the times in which he lived; and to promote a greater appreciation of America's political and cultural heritage, the process of governing and the importance of public service".¹ És amb l'objectiu, doncs, de preservar la memòria del president Kennedy que la JFK Library posa a disposició del públic una immensa quantitat de material documental sobre la vida de Kennedy i la seva família i els tres anys escassos que va durar la seva presidència, amb tota mena de continguts en tota mena de formats.

L'aparició del web 2.0 i les xarxes socials també ha estat aprofitada pels gestors de la JFK Library i, en acostar-se els cinquanta anys de l'estada a la Casa Blanca del 35è president dels EUA, van crear un compte a la xarxa social Twitter per tal de difondre, a través d'aquest nou canal de comunicació, el llegat del president assassinat. El compte es va presentar amb un tuit el dia 22 de desembre de 2009 i va començar a ser actiu el 2 de gener de 2010, exactament cinquanta anys després de l'anunci oficial de Kennedy d'aspirar a la Casa Blanca. Els responsables de la JFK Library, deien, quatre dies abans, que "culling from campaign schedules, press releases, diary entries and newspapers in the Kennedy Library Archives, the @Kennedy1960 Twitter page allows internet users around the world to track the day-to-day campaign schedule of John F. Kennedy's road to the White House".² L'objectiu era informar sobre el dia a dia del president i els fets polítics de llavors, amb una dinàmica pròpia de la nova realitat comunicacional del segle XXI però amb els continguts i la informació del que va passar cinquanta anys abans.

El compte hereu d'aquella iniciativa, @JFKsaid,³ es deixava de publicar el 22 de novembre de 2013, dia que es complien els cinquanta anys de l'assassinat de Kennedy: l'antepenúltim tuit reproduïa les paraules de Walter Cronkite informant a través de la CBS de la mort del president; el penúltim, un epitafi amb el nom i les dates de naixement i mort de Kennedy; i l'últim reproduïa la seva frase del 8 de febrer de 1963 que diu: "A man may die, nations may rise and fall,

but an idea lives on".⁴ El compte va estar inactiu fins que el 10 de juny de 2014 la JFK Library el va reactivar amb la publicació de cites de Kennedy.

La finalitat d'aquest treball és estudiar quin ús s'ha fet d'aquest compte de Twitter per difondre el llegat del president Kennedy, centrat específicament en relació amb els drets civils, quina interacció ha generat amb els usuaris i amb quina finalitat retòrica s'ha articular el discurs dels tuits. Partint del punt de vista teòric de l'escola de l'anàlisi crítica del discurs i mitjançant una anàlisi de contingut textual dels tuits, s'ha mirat de respondre una sèrie d'interrogants que es plantegen tot seguit.

OBJECTIUS DE LA INVESTIGACIÓ

Quin ús han fet d'aquest compte els gestors de la JFK Library per difondre el llegat polític de Kennedy? Com ha contribuït aquest compte a la preservació de la memòria del president assassinat? Com es comunica, a través de les xarxes socials, l'empremta que la JFK Library vol deixar de l'acció política del president durant el seu mandat? Aquests són els principals interrogants que inspiren aquest treball. Per respondre'ls, ens hem centrat en un dels molts temes polítics que van centrar l'agenda presidencial d'aquells anys: la lluita pels drets civils de la població negra nord-americana.

Els historiadors del moviment dels drets civils (Dierenfield, 2013; Levy, 1998; Sitkoff, 2008; Riches, 2010) destaquen la segona meitat de la dècada dels cinquanta i la primera meitat de la dels seixanta com els anys en què més impuls es va donar a les reclamacions de la població negra. Repassem-ne els esdeveniments principals:

Una data cabdal és el 17 de maig de 1954, quan el Tribunal Suprem emet la sentència *Brown vs. Board of Education*, segons la qual s'estableix que és inconstitucional que els Estats separin per raça els nens a les escoles públiques i imposa la *dessegregació*. L'any següent, l'1 de desembre, Rosa Parks es feia detenir en negar-se a ocupar la part del darrere d'un autobús urbà de Montgomery, i a partir de llavors, amb campanyes de desafiament a les normes de segregació, el moviment aniria avançant i intensificant la seva pressió, fins que l'1 de juliol de 1964 s'aprova la Llei dels Drets Civils (Civil Rights Act), i el 6 d'agost de 1965, la Llei del Dret de Vot (Voting Rights Act), que prohibia la discriminació per motiu de raça.

En concret sota el mandat de Kennedy (20 de gener de 1961-22 de novembre de 1963), aquests són els fets més destacats: el maig del 1961 els activistes negres van començar a organitzar als Estats segregacionistes del sud els anomenats *Freedom rides*, que consistien a ocupar els llocs reservats per a blancs als autobusos i a sales d'espera. La tardor del 1962, l'estudiant negre James Meredith va aconseguir entrar a la Universitat de Mississipí, fins llavors reservada als blancs, després que Kennedy hi enviés la Guàrdia Nacional a reprimir les protestes de part de la població blanca, que, animada pel governador de l'Estat, Ross Barnett, es negava a acceptar que l'anomenada *Ole Miss* deixés de ser una universitat segregada (Levy, 1998). L'estiu del 1963 va ser determinant per al moviment dels drets civils: el juny les autoritats federals van haver d'intervenir per apartar el governador d'Alabama, George Wallace, que obstruïa físicament l'entrada de dos estudiants negres a la Universitat d'Alabama a la ciutat de Tuscaloosa. Això passava l'11 de juny, el mateix dia que al vespre Kennedy anunciava amb un discurs solemne la seva proposta de llei dels drets civils, que va ser la que

el Congrés va acabar aprovant el juliol del 1964. El 28 d'agost hi va haver la marxa sobre Washington en què el reverend Martin Luther King va proclamar que somnia-va en una nació sense segregació racial, però poc després, el 15 de setembre, quatre nenes negres van morir en esclatar una bomba en una església de Birmingham, a Alabama (Dierenfield, 2013). De fet, Birmingham ja havia estat escenari de protestes violentament reprimides la primavera d'aquell any, durant una de les quals King va estar una setmana detingut.

Aquests fets confirmarien que del 1954 fins al 1965 el moviment pels drets civils va fer un pas de gegant, al qual hauria contribuït la presidència de Kennedy. Quin reflex té aquesta realitat històrica en el llegat que els gestors de la JFK Library pretenen difondre? Com usen la tecnologia 2.0 per fer-ho? En concret, com usen el compte de Twitter creat en complir-se cinquanta anys de la presidència per difondre les idees de Kennedy sobre drets civils, l'empremta que aquest va deixar en el moviment i l'impuls que va donar al seu reconeixement? I, situats al segle XXI, quina interacció amb els usuaris del web 2.0 s'hi ha donat? Com han reaccionat els usuaris de Twitter a la informació que rebien del compte?

En un segon estadi, ens proposem estudiar com presenta la JFK Library l'argumentació amb la qual Kennedy va promoure el reconeixement dels drets civils dels afroamericans com a president: ho va fer en defensa de la justícia?, de la igualtat?, en compliment de la llei i la Constitució?, per avançar en la llibertat? És a dir, com els gestors del compte de Twitter creat cinquanta anys després de la seva presidència ens volen transmetre que Kennedy va argumentar la seva defensa dels drets civils? Respondre aquests interrogants és l'objectiu d'aquest treball, que es basa en una anàlisi textual dels tuits referits als drets civils publicats al compte @JFKsaid.

Finalment, també ens proposem comprovar si es compleix una darrera hipòtesi: que, d'acord amb la visió crítica de l'anàlisi del discurs, els gestors de la JFK Library pretenen, amb els textos publicats al compte de Twitter estudiat, reforçar les estructures vigents als EUA que fan de la figura del president la màxima representació del poder. Fomentant una imatge idealitzada del president assassinat es contribuiria, així, a reforçar el paper preponderant que en l'imaginari col·lectiu nord-americà té el president del país i a consolidar el poder de la Casa Blanca damunt la població nord-americana. Els gestors de la JFK Library pretendrien, doncs, segons aquesta hipòtesi, presentar Kennedy com un ferm impulsor dels drets civils de la població negra.

MARC TEÒRIC

MITJANS DIGITALS, XARXES SOCIALS I MEMÒRIA COL·LECTIVA

Un dels mecanismes més influents en la formació de la memòria col·lectiva són els mitjans de comunicació moderns i els nous mitjans digitals, per mitjà d'un procés fonamental: la mediatització de la memòria (Hoskins, 2009).

Frederic Jameson (1991: 355) descriu l'assassinat del president Kennedy com l'"esdeveniment inaugural" que va donar pas a la majoria d'edat de la cultura

dels mitjans de comunicació que s'havia posat en marxa al final del 1940 i durant la dècada del 1950. Tres dies després de la primera notícia del tret mortal, totes les cadenes televisives van retransmetre el funeral del president ininterrompudament durant 7 hores i 14 minuts. El funeral televisat de Kennedy suposa un abans i un després en la consideració de la televisió com a objecte cerimonial; l'espectador desitja unir-se al sentiment col·lectiu de dol, a l'expressió socialment compartida del dolor per la mort del president (Dayan i Katz, 1994).

Cinquanta anys després, aquest gran esdeveniment mediàtic, així com el llegat polític del president Kennedy, continuen sent objecte de rememoració. En aquest sentit, la JFK Library ha impulsat una àmplia tasca de recuperació i difusió de la seva presidència a través de la web 2.0 i les xarxes socials, particularment a Twitter.

Diversos autors han assenyalat les potencialitats que presenta l'entorn digital com a nou lloc de memòria. Com diu Hoskins (2009: 29-30), "in our post-broadcast era, the relationships between media and audiences are transposed and transformed, affording visibility on a new ubiquitous mediated past, literally a "new memory". (...) Mediatization has delivered a new self-centred (and immediate) public or semi-public and semi-private documentation and correspondence, in other words a social network memory". En aquest nou entorn, els usuaris poden interactuar. Poden compartir continguts. "Digital media introduce (...) new means to preserve, restore and represent the past". "(...) shape a past that is 'always already new", i afegeix: "where the old is overwritten by the new" (Hoskins, 2009: 31).

A Twitter, el compte @JFKsaid fa ús dels arxius amb documentació històrica digitalitzada d'àudio, fotografia i text de la JFK Library per difondre el llegat polític del president Kennedy. Els posa a l'abast de tothom per a la seva recuperació i ús, fet que, tal com apuntava Pinchevski (2011), ha convertit l'arxiu tradicional en una eminent pràctica social, una veritable memòria viva. "And these memories are not simply shared and told but creatively constructed (digital storytelling)" (Garde-Hansen; Hoskins; Reading, 2009: 12). Alexander parla de "Twitter storytelling": "Twitter's immediacy lends itself to "live" stories" (2011: 61). Tal com ho fa el compte @JFKsaid, amb una narració diària del mandat del president entre 1961 i 1963, expressada en temps present, com si es tractés de la retransmissió de la història en directe, però cinquanta anys més tard.

TWITTER I COMUNICACIÓ POLÍTICA

Als Estats Units i en l'àmbit específic de la comunicació política, internet es va fer servir per primera vegada a les eleccions del 1992, però no es va generalitzar fins a les del 1996 (Davis, 1999, i Bimber i Davis, 2003). L'ús de les xarxes socials en comunicació política també va tenir en els seus inicis finalitats electorals. El millor exemple ens el dóna la campanya de Barack Obama del 2008, ja que les xarxes socials el van ajudar a difondre el seu missatge, augmentar la seva presència entre els electors, recaptar diners dels donants (Gainous i Wagner, 2011; Clayton, 2010) i crear d'ell una imatge de candidat jove i tecnològicament expert (Solop, 2010).

L'ús polític de Twitter als EUA s'ha estudiat sobretot per observar com l'utilitzen els usuaris en període d'eleccions o bé els polítics per difondre el seu

missatge. Sobre el segon aspecte no hi ha gaires treballs, i pocs que se centrin en l'estudi del contingut dels tuits difosos. Ammann (2010) estudia la quantitat de tuits publicats pels candidats al Senat dels EUA el 2010 però no n'analitza el contingut; Golbeck, Grimes i Rogers (2010) sí que n'estudien el contingut i constaten que els congressistes utilitzen aquesta xarxa social per difondre informació sobre la seva activitat. Glassman, Strauss i Shogan també estudien el contingut dels tuits publicats pels membres del Congrés i els classifiquen en vuit categories temàtiques, tot i que reconeixen que les seves conclusions "can not be easily generalized nor can they be used to predict future behavior".⁵ Aharony (2012: 587) estudia com els primers ministres israelià i britànic i el president nord-americà han usat Twitter durant tres mesos del 2010, en una recerca que "focuses on the communication flowing from the leaders to the public and not on how the public uses this communication back to the leaders". A les conclusions destaca que tots tres dirigents han utilitzat Twitter per mostrar-se més transparents i arribar a més públic, i alhora per arribar als electors sense la mediació dels mitjans; però no per "dialogar" amb ells, ja que només Obama retuiteja algun missatge dels seus seguidors. A la mateixa conclusió arriben Adams i McCorkindale (2013) en el seu estudi sobre l'ús de Twitter per part dels candidats de les primàries presidencials: després d'analitzar els tuits publicats pels aspirants a president el febrer del 2012, afirmen que tampoc no van establir diàleg amb els seus seguidors; pel que fa als temes tractats, els principals van ser l'economia, fets d'actualitat i les primàries pròpiament.

Sobre l'ús de Twitter com a eina de comunicació política per part de la presidència nord-americana també trobem el treball de Franch (2013), que tracta la utilització que en va fer Obama per difondre el seu discurs sobre la lluita contra el terror arran dels atemptats de Boston d'abril del 2013. L'estudi conclou que l'ús del compte va ser mínim i només per repetir el que Obama ja havia dit en les seves aparicions públiques. La principal finalitat va ser buscar adeptes que influïssin en la votació al Congrés sobre un control més estricte de les armes de foc, debat que s'esqueia en aquells dies i que s'havia intensificat arran de la matança de desembre del 2012 a l'escola infantil de Newtown, a l'Estat de Connecticut.

METODOLOGIA

L'anàlisi crítica del discurs i, concretament, l'anàlisi del discurs polític, és un tipus d'investigació analítica sobre el discurs que estudia les formes de reproducció del poder social mitjançant el discurs polític (Van Dijk, 1999). L'anàlisi del discurs polític està confinada a l'estudi dels temes i els actors polítics (polítics, elits, figures públiques, organitzacions i institucions socials) i les seves accions pretèrites, actuals i futures (Van Dijk, 1990).

Seguint Krippendorff (1990, citat per Rodrigo Mendizábal, 1990), en el disseny de l'estratègia de l'anàlisi de contingut convé tenir en compte diferents processos. D'una banda, cal procedir a la selecció de dades a analitzar i a l'estructuració d'aquesta informació. L'element clau de qualsevol forma de producció discursiva

és el text, la realització del qual esdevé discurs en una situació comunicativa determinada (segons M.M. Bakhtin, citat per Rodrigo Mendizábal, 1990). El component principal del discurs és el relat, que té una articulació denotativa-connotativa (Rodrigo Mendizábal, 1990). D'altra banda, per comprendre les condicions de producció del missatge polític cal reconstruir el context de producció del missatge. D'acord amb Van Dijk (1999), el context consisteix en la definició global de la situació, el seu espai i temps, les accions en curs (incloent-hi els discursos), els participants i les seves representacions mentals (objectius, coneixements, opinions, actituds i ideologies).

El nostre estudi se centra en la figura política del president Kennedy i la seva acció política en relació amb un tema concret: els drets civils. L'anàlisi del contingut com a tècnica ens permetrà conèixer, analitzar i interpretar els continguts del missatge polític generat a partir dels diferents tuits del compte @JFKsaid.

Per fer aquest treball, ens hem centrat en els tuits publicats exactament cinquanta anys després del mandat presidencial de Kennedy, que va començar el 20 de gener de 1961. Per això s'ha estudiat el que va publicar el compte des del 20 de gener de 2011 fins al 22 de novembre de 2013, un total de 3.253 tuits. S'ha fet una primera lectura de tots aquests textos per classificar-los en diferents àmbits temàtics: política interior (1.230), i dins d'aquesta categoria s'han diferenciat aquells que específicament tracten el tema de l'estat del benestar (267), els drets civils (223), l'economia (192), la defensa (137), la cultura (98) i altres (313); política exterior (1.217 tuits), i dins d'aquesta categoria s'han diferenciat aquells que específicament tracten la qüestió de Cuba (356), les armes nuclears i les relacions amb la URSS (288), el Mur de Berlín (101), el Vietnam i el sud-est asiàtic (62) i altres (410); agenda del president (330); vida familiar i personal del president Kennedy (200); la carrera espacial (119); commemoracions i efemèrides (41); l'assassinat de Kennedy (25); i d'altres (91).

Un cop seleccionats, s'han observat una sèrie de variables dels 223 tuits relatius a drets civils.

D'una banda, si al tuit hi ha un enllaç a alguna pàgina d'internet o no. En el cas que n'hi hagi, si es tracta d'un enllaç a una pàgina de la JFK Library o a una pàgina externa i, en qualsevol cas, quina mena de contingut ofereix l'enllaç: un arxiu de vídeo, d'àudio, una foto o un document de text.

D'altra banda, s'ha observat també si hi ha etiquetes (*hashtags*) i si hi ha mencions, dos elements que fomenten la interactivitat entre els usuaris de la xarxa social Twitter.

Per mesurar la interacció que els tuits sobre drets civils han generat entre els usuaris, s'han comptabilitzat també els retuits de cada tuit, el nombre de marcats com a preferits i els comentaris publicats.

Finalment, de cara a una anàlisi del contingut dels textos, s'ha observat quina funció compleix el text publicat a cada tuit a partir d'aquesta divisió. D'una banda, hem distingit els tuits que tenen merament una funció informativa, de manera que simplement constaten algun fet o alguna activitat del president, com ara el del 16 d'octubre de 2011: "Meeting with Martin Luther King Jr. at the White House. King urges stronger action against segregation." O per exemple el del 29 d'abril de 2011: "NYTIMES: "U.S. sues Louisiana over Negro voting rights."" N'han sortit 138. En

aquests tuits merament *informatius*, que donen únicament informació d'algun fet, hem distingit també quina és la font d'aquesta informació, si pròpia (per tant, la mateixa JFK Library a partir de la informació de la presidència) o bé externa i, si és el cas, quina. D'altra banda, hem distingit els tuits anomenats *valoratius*, en els quals els gestors del compte donen a conèixer una decisió, una declaració o una afirmació en què Kennedy expressa de manera clara el seu posicionament sobre els drets civils o sobre un aspecte relacionat amb el moviment a favor dels drets civils. N'hi ha 85. Per exemple, el del 28 d'agost de 2013, dia del cinquantè aniversari de la marxa sobre Washington, que reproduceix, entre cometes, les paraules del president cinquanta anys abans: "We have witnessed today in Washington tens of thousands of Americans—both Negro and white—exercising their right to assemble peaceably".

Un cop feta aquesta distinció, hem procedit a fer l'anàlisi de contingut dels textos dels tuits, per estudiar de quina manera els gestors de la JFK Library presenten l'aportació de Kennedy en el reconeixement dels drets civils.

D'una banda, en tots els 223 tuits s'han buscat una sèrie de paraules amb unes connotacions semàntiques específiques que poden ajudar a inferir, en funció de la seva freqüència d'aparició, el contingut polític del missatge que es vol transmetre des de la JFK Library en relació amb el moviment dels drets civils.

Les paraules que s'han buscat són (amb els seus derivats): *segregation, discrimination, integration, race, progress, rights* (amb totes les seves combinacions com *civil, negro, human, voting... rights*), *America, our country, Nation, Constitution, equal*, (amb tots els seus derivats i combinacions com *equal rights, treatment, opportunity, service, access...*), *opportunity, liberty* i *freedom, justice, emancipation, legal, law, legislation* i *dignity* (vegeu taula 2).

D'altra banda, a l'hora d'estudiar els tuits classificats a la categoria dels *valoratius*, ens hem preguntat, sempre a partir de veure què en destaca la JFK Library, a quins grans valors vinculava el president Kennedy la necessitat d'avançar en el reconeixement dels drets civils, segons es desprèn del que ens n'ofereix el compte de Twitter: calia eradicar la discriminació racial en ares de la justícia social?, en compliment de la Constitució?, per avançar en la llibertat? Per respondre aquestes preguntes s'ha fet una anàlisi de contingut dels 85 tuits *valoratius* més interpretativa, detallada i individualitzada, mirant-ne el contingut i el context en què es van emetre. No s'ha partit de categories preestablertes, sinó que aquestes s'han fixat a partir de l'observació del contingut dels tuits, de manera que, un cop analitzats, han aparegut sis grans conceptes polítics als quals Kennedy hauria vinculat la necessitat d'avançar en els drets civils, sempre segons la selecció feta pels gestors del compte @JFKsaid: la igualtat, la Constitució, la pàtria, la llibertat, el progrés individual i la convivència pacífica entre els nord-americans.

RESULTATS I DISCUSSIÓ

RECURSOS AL FONS DE LA JFK LIBRARY

El compte @JFKsaid conté un total de 138 tuits informatius i 85 de valoratius que parlen dels drets civils de la població negra nord-americana. Del conjunt de tuits

informatius, 88 s'alimenten d'una font pròpia, i 50, d'una font externa. Concretament, l'única font externa citada és *The New York Times* dels anys 1961, 1962 i 1963, referida amb les inicials NYTIMES. Dels continguts identificats com a font pròpia, només 19 tuits contenen enllaços amb documents de l'època d'àudio (6), fotografia (10) i text (3) consultables a la pàgina web de la JFK Library.

Així, per exemple, el 30 de setembre de 2012, el compte @JFKsaid difonia la gravació d'una conversa telefònica del 30 de setembre de 1962 entre la secretària personal del president Kennedy, Evelyn Lincoln, i Jack Rosenthal, assessor del departament de Justícia, en què aquest informava sobre la mort del periodista de l'agència de notícies francesa AFP Paul Guihard, ferit de mort durant els enfrontaments protagonitzats a la Universitat de Mississipí mentre cobria els fets. Sobre l'episodi viscut a l'*Ole Miss*, s'hi troben, també, fins a tres arxius sonors de les converses mantingudes entre el president i el governador Ross Barnett durant els disturbis.

A més dels enllaços d'àudio, el compte @JFKsaid ha tuitejat fins a una desena de fotografies: de Kennedy amb el vicepresident Lyndon B. Johnson i els organitzadors de la marxa sobre Washington el 28 d'agost de 1963 (vegeu imatge 1); del president al Despatx Oval de la Casa Blanca, acompanyat pel seu secretari de premsa Andrew T. Hatcher, preparant-se per oferir per ràdio i televisió a la nació el discurs de l'11 de juny de 1963; del president reunint-se amb els membres de la U.S. Commission on Civil Rights i amb nombroses organitzacions en defensa dels drets civils. El compte aporta, també, documentació de suport escrit com ara el comunicat que va fer públic el president en acabar la marxa sobre Washington i una carta del 18 de març de 1963 que va rebre de l'activista de la National Association for the Advancement of Colored People (NAACP) Roy Wilkins, que denunciava la discriminació racial a la zona de Cap Canaveral, Florida.

Imatge 1. Pàgina de la JFK Library amb informació sobre la trobada de Kennedy amb els organitzadors de la marxa sobre Washington del 28 d'agost de 1963.

INTERACCIÓ AMB ELS USUARIS

Dels 223 tuits sobre drets civils, un total de 206 compten amb retuits, dels quals 125 són de caràcter informatiu, i 81, de caràcter valoratiu. Tots els tuits tenen com a mínim un retuit, excepte 13 dels informatius i 4 dels valoratius, que no tenen cap retuit.

La xifra total de retuits és de 1.398, dels quals 571 són de tuits informatius, i 827, de tuits valoratius. Per tant, la mitjana de retuits per tuit és de 6,27, i, concretament, de 4,14 retuits per tuit de caràcter informatiu i de 9,73 retuits per tuit de caràcter valoratiu. En conseqüència, s'observa que els tuits valoratius són els que obtenen una major interacció amb els usuaris.

Per valorar-ho, s'han agrupat els 223 tuits en diferents categories vinculades a un aspecte central de la lluita pels drets civils i a episodis històrics concrets. Les categories que major interacció han suscitat són: la marxa sobre Washington, que amb només 7 tuits va aconseguir 196 retuits, 76 preferits i 6 comentaris, i per tant una mitjana de 28 retuits i 10,86 preferits per tuit; els drets de vot; la *dessegregació* de la Universitat d'Alabama; la *dessegregació* de la Universitat de Mississipí; la commemoració del Centenari de la Proclamació de l'Emancipació d'Abraham Lincoln; l'assassinat de les quatre nenes negres de Birmingham en un atemptat contra una església; i la legislació sobre drets civils.

Finalment, la categoria accions i discurs de Kennedy contra la discriminació racial inclou tots aquells tuits que, no estant adscrits a cap de les anteriors categories, descriuen l'activitat presidencial de Kennedy a favor dels drets civils, des del punt de vista d'accions concretes dutes a terme, i difonen el seu ideari polític en relació amb aquest assumpte. Aquesta categoria és la que registra major nombre de tuits (60), retuits (423) i preferits (111). Tanmateix, amb una mitjana de 7,05 retuits i 1,85 preferits per tuit, no és la que major interacció obté. Especialment en comparació amb la marxa sobre Washington, que és la primera categoria amb major interacció, i la *dessegregació* de la Universitat d'Alabama, que és la segona, amb una mitjana de 8,05 retuits i 4,05 preferits per tuit i el màxim nombre de comentaris registrats (8) (vegeu taula 1).

Taula 1. Interacció dels tuits sobre drets civils del compte @JFKsaid

	Retuits	Preferits	Comentaris	Tuits
Accions i discurs de Kennedy contra la discriminació racial	423	111	4	60
Marxa sobre Washington	196	76	6	7
Drets de vot	180	52	2	26
<i>Dessegregació</i> de la Universitat d'Alabama	177	89	8	22
<i>Dessegregació</i> de la Universitat de Mississipí	91	10	0	24
Commemoració del Centenari de la Proclamació de l'Emancipació de Lincoln	72	26	3	19
Assassinat de quatre nenes negres en un atemptat a Birmingham	62	47	4	11
Legislació de drets civils	48	20	2	12
Campanya de Birmingham	22	5	0	7
Campanya d'Albany	10	1	0	5

Freedom Rides	2	0	0	2
Altres	115	12	0	28
Total	1.398	449	29	223

Font: elaboració pròpia.

El tuit amb major nombre de retuits (73) i preferits (27), del 28 d'agost de 2013, fa referència a la marxa sobre Washington. Recull una frase del comunicat del president Kennedy en aquell cèlebre 28 d'agost de 1963: "One cannot help but be impressed with the deep fervor and the quiet dignity that characterizes the thousands who have gathered #MOW". Aquest tuit és, també, el que registra major nombre de preferits (27) (vegeu imatge 2).

Imatge 2. Tuit amb més retuits i preferits de tots els del compte sobre drets civils.

El segon tuit amb major interacció, tant quant a nombre de retuits (52) com de preferits (21), és una frase extreta del discurs de Kennedy a favor del reconeixement dels drets civils de l'11 de juny de 1963: "The rights of every man are diminished when the rights of one man are threatened". El tercer tuit en nombre de retuits (44) és el tuit amb la fotografia de la trobada de Kennedy i el vicepresident Johnson amb els organitzadors de la marxa sobre Washington, mentre que el tercer en nombre de preferits (19) és un tuit valoratiu del 22 de juliol de 2013: "There is no society so advanced that it no longer needs periodic recommitment to human rights". En quart lloc, tant en nombre de retuits (42) com de preferits (17), destaca un tuit valoratiu del 20 d'agost de 2013: "We are too mixed, this society of ours, to begin to divide ourselves on the basis of race or color".

En relació amb els tuits marcats com a preferits, 133 del total de 223 tuits sobre drets civils compten amb un o més preferits. El nombre total de preferits és de 449, per tant amb una mitjana de 2,01 preferits per tuit. D'aquests 133 tuits amb preferits, 69 són valoratius.

El nombre de comentaris (29) és escàs: només 24 tuits dels 223 sobre drets civils contenen comentaris. Exceptuant-ne dos tuits amb tres comentaris i un tuit amb dos comentaris, la resta de tuits tenen un únic comentari (21 tuits) o cap (199 tuits).

Pel que fa als *hashtags* utilitzats pel compte, el nombre n'és força reduït. Els referents a drets civils són: #MOW, esmentat una vegada en referència a la marxa sobre Washington; #16thstreetchurch, citat un cop per referir-se a l'atemptat del Ku Klux Klan contra l'església de Birmingham; #stateoftheunion, amb motiu del discurs de l'Estat de la Unió que va pronunciar Kennedy el 14 de gener de 1963, i #civilrights, referit en dues ocasions acompanyant declaracions extretes de discursos presidencials. L'ús de mencions del compte @JFKsaid és baix: @uofalabama (compte de Twitter de la Universitat d'Alabama), @ljblibrary (de la Lyndon B.

Johnson Presidential Library), @NLRB (National Labor Relations Board), @NAACP (National Association for the Advancement of Colored People), @TheJusticeDept (compte oficial del Departament de Justícia del govern nord-americà), @NatUrbanLeague (compte a Twitter de The National Urban League, organització històrica pro drets civils), @Indians (compte de l'equip de beisbol Cleveland Indians), @MLB (compte del Major League Baseball) i @IIEGlobal (corresponent a l'organització Institute of International Education).

CONTINGUT

Ja s'ha explicat en l'apartat de la metodologia que en tots els 223 tuits s'ha buscat una sèrie de paraules per estudiar el contingut polític del missatge que es pretén difondre des de la JFK Library.

La més freqüent és la paraula *rights* (57 vegades), i on apareix més sovint és en l'expressió *civil rights* (32 vegades). També és molt freqüent la paraula *segregation* (25 vegades) o *discrimination* (16 vegades). De totes maneres, aquestes observacions són poc substancials perquè sembla bastant obvi que aquestes dues expressions apareguin als tuits sobre els drets civils de la població negra, amb el respecte dels quals es volia acabar amb la segregació i la discriminació. Per tant, l'ús d'aquestes paraules podria tenir aquí una finalitat purament descriptiva o informativa i no ser pas indicador d'una presa de posició dels gestors de la JFK Library.

Més interessant és notar que la paraula *equal* i tots els seus derivats apareix 22 vegades, i 14 la paraula *opportunity*. També hi són molt freqüents les paraules *America* i *Nation* i les referències al "nostre país", "nostre poble" (33 en total). Un altre aspecte destacable és que la paraula *llibertat* (en les formes *liberty* o *freedom*) apareix 16 vegades, una xifra que podem considerar modesta si tenim en compte que en la retòrica presidencial nord-americana aquest terme és dels més presents al llarg de la història. Alhora també és digne d'esmentar el fet que apareix amb molta freqüència l'expressió *Constitució* o bé les associades o derivades de les paraules *law*, *legislation* o *legal* (11 i 27, respectivament).

En l'anàlisi del contingut dels 85 tuits valoratius s'ha fet una lectura més profunda i més interpretativa. S'ha mirat a quins valors s'associen els drets civils en els textos publicats pel compte, que en tots aquests 85 casos són una reproducció literal de fragments de discursos o declaracions de Kennedy. S'han trobat en total sis àmbits d'argumentació dels quals tres són els més presents, amb molta diferència respecte als altres tres: d'una banda, la necessitat de garantir per a tots les mateixes oportunitats i evitar les diferències, la discriminació, la segregació, i aconseguir la igualtat per a tots els ciutadans. En segon lloc, el compliment i el respecte de la llei, la legislació, l'ordenament institucional i les disposicions dels governs d'àmbit estatal però sobretot federal, en el marc d'una estructura que té la seva base en el desenvolupament de la Constitució. En tercer lloc, el valor de la nació, el país o la pàtria, associant el respecte o el reconeixement dels drets civils a l'essència de la nació nord-americana. En segon terme i amb una presència molt menor hi hauria els elements vinculats als conceptes de 1) la llibertat, 2) l'avenç i el progrés de les persones i 3) la pau i la bona convivència entre els nord-americans.

En les tres primeres categories, apareixen en 32 ocasions les referències a la igualtat, en 37 les referències a les lleis i a l'ordenament constitucional, i en 32 les referències a la pàtria o a la nació. En alguns casos, apareixen totes tres, o més, en un mateix tuit, com ara el del dia 13 de setembre de 2012, que reproduïx la resposta de Kennedy a una pregunta en una roda de premsa —“The United States Constitution provides for freedom to vote, and this country must permit every man and woman to exercise their franchise”—, en la qual veiem que apareixen les referències a la pàtria (United States, this country), a la llei (Constitution), a la llibertat (freedom) i a la igualtat per a tots (permit every man and woman to exercise their franchise). Un altre exemple significatiu el tenim el 19 de juny de 1963, quan s'adreça al Congrés per impulsar la llei de drets civils, Kennedy diu “The legal remedies I have proposed are the embodiment of this Nation's basic posture of common sense and common justice”, on també apareixen referències a la llei (legal remedies), a la nació (this Nation) i a la igualtat i la justícia per a tots (common sense and common justice).

En aquests tuits valoratius, les referències a la llibertat, un dels principals mites de l'imaginari nord-americà, només apareixen 9 vegades; 8 són les referències al progrés i l'avenç de la població; i 5, a la pau i a la bona convivència, associats sobretot als tuits referits a la marxa sobre Washington i a l'atac contra l'església de Birmingham on van morir quatre nenes.

Si observem el context, és important notar que gran part d'aquests 85 tuits valoratius publicats per la JFK Library reproduïxen paraules que el president va dir arran de fets d'origen *extern* a la Casa Blanca o a la iniciativa presidencial; és a dir, Kennedy es va pronunciar sobre el tema dels drets civils a partir d'uns fets que van provocar que l'opinió pública se centrés en aquella qüestió. Així, el 21 de maig de 1961 es referia a uns atacs racistes patits per un grup de negres dient: “I hope that State and local officials in Alabama will meet their responsibilities”. Exemples molt més clars són els tuits originats en la commemoració del Centenari de la Proclamació de l'Emancipació de Lincoln, l'1 de gener de 1963, que genera 12 tuits; el cas de l'estudiant James Meredith de la Universitat de Mississipí (30 de setembre de 1962; 5 tuits); el de la Universitat de Tuscaloosa a Alabama (juny de 1963, 11 tuits); o finalment els tuits dedicats a la marxa sobre Washington (28 d'agost de 1963, 4 tuits), a la resistència d'Alabama a aplicar la *dessegregació* a les escoles (9 de setembre de 1963, 5 tuits) o a l'atac a l'església de Birmingham (16 de setembre, 5 tuits).

En canvi, és menor el nombre de tuits relacionats amb fets d'origen intern, sorgits específicament de la iniciativa pròpia de llançar un missatge als nord-americans sobre drets civils. I quan la JFK Library ens destaca que Kennedy ho fa, sol ser arran d'iniciatives legislatives o executives. Els més rellevants són la firma d'uns acords amb 33 empreses del sector de la defensa per fomentar la igualtat d'oportunitats laborals (22 de juny de 1962; 3 tuits), l'anunci al Congrés de la seva iniciativa legislativa per garantir el dret de vot (28 de febrer i 28 de març de 1963; 8 tuits en total) i el seu missatge al Congrés proposant una nova llei sobre drets civils (19 de juny de 1963; 7 tuits); aquesta llei va acabar sent aprovada el 1964 i de fet Kennedy ja l'havia anunciat l'11 de juny.

Taula 2. Nombre de paraules clau en els tuits sobre drets civils del compte @JFKsaid

Paraules observades	Nombre de paraules	
	A tots els tuits	Als tuits valoratius
Segregation, desegregation, anti-segregation	25	3
discrimination	16	5
integration	4	0
emancipation, Emancipation Proclamation	10	6
race	6	5
voting rights, the right to vote	7	1
Negro rights,	2	0
Civil Rights	32	7
Right/rights (total)	57	27
human rights	2	1
America, Americans/our people/our country/United States	23	19
Nation	11	10
Constitution, American Constitution	11	4
Law/legislation/legal	27	13
equal, equal rights, equal treatment, equal opportunity, equal service, full equality, equal access	22	16
opportunity	14	7
liberty	2	2
freedoms, man's freedom, political freedom, free	14	9
justice, social justice	5	4
progress	6	4
dignity	1	1

Font: elaboració pròpia.

CONCLUSIONS

El 28 d'agost de 2013, el president nord-americà Barack Obama pronunciava un emotiu discurs des del memorial a Abraham Lincoln per commemorar el 50è aniversari de la marxa sobre Washington: "And because they kept marching, America changed. Because they marched, a civil rights law was passed. Because they marched, a voting rights law was signed. Because they marched, doors of opportunity and education swung open so their daughters and sons could finally imagine a life for themselves beyond washing somebody else's laundry or shining somebody else's shoes. Because they marched, city councils changed, and State legislatures changed, and Congress changed, and yes, eventually, the White House changed".⁶

Aquell mateix dia, amb 7 tuits que evocaven el record de la marxa sobre Washington, el compte @JFKsaid assolí l'índex més alt d'interacció amb un menor nombre de tuits, el segon de totes les categories establertes en aquest estudi. Molt probablement, aquest fet tingui a veure amb la destacada presència de la marxa sobre Washington en l'agenda pública, política i mediàtica, amb motiu de la commemoració. La funció de Twitter en aquest cas és commemorativa, com ho és amb relació al Centenari de la Proclamació de l'Emancipació de Lincoln, recordat el 1962 per Kennedy, tal com reflecteix el compte de la JFK Library, i per Obama el 2012, en la proclamació del 150è aniversari.

El propi Obama descrivia així el sentit d'aquesta commemoració en un comunicat fet públic el 31 de desembre de 2012: "As the weariness of an old year gave way to the promise of a new one, President Abraham Lincoln issued the Emancipation Proclamation —courageously declaring that on January 1, 1863, "all persons held as slaves" in rebellious areas "shall be then, thenceforward, and forever free". He opened the Union Army and Navy to African Americans, giving new strength to liberty's cause. And with that document, President Lincoln lent new moral force to the war by making it a fight not just to preserve, but also to empower. He sought to reunite our people not only in government, but also in freedom that knew no bounds of color or creed. Every battle became a battle for liberty itself. Every struggle became a struggle for equality".⁷

A banda de l'esmentada funció commemorativa del compte @JFKsaid, la funció bàsica observada en el compte és rememorativa en el sentit que el compte permet recordar col·lectivament els principals episodis històrics relacionats amb els drets civils, fets que van marcar el futur de la política i la societat nord-americana, que van marcar la lluita pel reconeixement dels drets civils de la població negra nord-americana. I, per extensió, contribueix a preservar la memòria del president John F. Kennedy i la memòria de la seva acció política duta a terme entre 1961 i 1963.

Malgrat les funcionalitats del compte, però, s'ha comprovat que la interacció generada amb els usuaris és baixa. Això confirma, tal com assenyalen els estudis fets fins ara, la mancança d'un veritable "diàleg" entre els autors dels comptes de Twitter i els usuaris (Aharony, 2012 i també Adams i McCorkindale, 2013).

En l'àmbit específic de la política de Kennedy sobre drets civils, el compte @JFKsaid transmet als usuaris del segle XXI que un dels principals arguments amb què Kennedy va defensar el seu reconeixement era la necessitat de garantir la igualtat per a tots els nord-americans, i enllaça aquesta defensa de la igualtat amb la necessitat de complir amb l'ordenament juridicocolegal vigent i, al capdavant, amb la Constitució dels EUA, d'on emana l'estructura a partir de la qual s'organitza socialment i políticament el país. D'aquesta lectura que ens n'ofereix la JFK Library se'n desprèn, doncs, que Kennedy vinculava aquests dos arguments (igualtat de drets i legalitat) amb l'essència de la nació nord-americana.

Això ens porta a considerar que es confirma la hipòtesi plantejada en aquest treball, i que amb el discurs que emana del compte gestionat pels responsables de la JFK Library es reforça i es consolida l'estructura del poder dels Estats Units. Les dades presentades permeten establir que els responsables de la JFK Library construeixen un relat que pretén que no només la figura del president Kennedy sinó també la institució presidencial quedin enaltes i reforçades, seguint una doble via. Primer, pel sol fet de ser presents a través de Twitter en l'univers 2.0 del segle XXI. I segon, i més important, per la imatge que a través dels tuits publicats es pretén donar de Kennedy: el relat que presenten els autors del compte creat per la JFK Library és el d'un president que maldava per la igualtat de tots els seus ciutadans, per complir i fer complir les lleis i així contribuir a consolidar la identitat del país, amb freqüents apel·lacions a la nació, a Amèrica, al "nostre país" o a la "nostra societat". Amb la difusió d'aquest relat, podem dir que els autors del compte pretenen reproduir i reforçar l'actual estructura del poder polític per mitjà del discurs (també polític) emès a través de Twitter.

Elena Yeste és doctora i llicenciada en Periodisme per la Universitat Ramon Llull (URL), Premi Extraordinari de la promoció 2002-2006. Doctorat en Política, Mèdia i Societat per la URL, màster universitari en Estudis Històrics per la Universitat de Barcelona (UB) i màster en Gestió d'Empreses de Comunicació per la Universitat Pompeu Fabra (UPF). 26è premi Josep Vallverdú d'assaig per l'obra *L'era de la hipermemòria*, publicada per Pagès Editors.

Pere Franch és doctor en Periodisme per la URL, amb una tesi sobre retòrica presidencial de guerra nord-americana que va rebre el Premi Extraordinari de Doctorat de la URL el 2013. El mateix any va obtenir el 30è premi Josep Vallverdú d'assaig per l'obra *La guerra explicada des del Despatx Oval*. Coordinador del grup de Periodisme i

Membre del grup de recerca en Comunicació, Opinió Pública i Memòria Històrica de la URL. És coordinadora del màster universitari en Comunicació Política i Social, i professora de Comunicació de la Facultat de Comunicació i Relacions Internacionals Blanquerna de la URL. Redactora en cap de la revista *Trípodos*. Ha treballat al diari *Avui* com a redactora de la secció de política internacional i al programa *Afers exteriors*, de Televisió de Catalunya.

professor de Periodisme i Relacions Internacionals a la Facultat de Comunicació i Relacions Internacionals Blanquerna de la URL. Ha treballat per als programes *Catalunya en plural*, de Sílvia Còppulo, i *Els matins amb Josep Cuní*, de COM Ràdio, i als diaris *El Observador de la Actualidad* i *Avui*, del qual va ser corresponent als EUA.

Notes

¹ JFK Library and Museum. "About us. Mission". Disponible a: <<http://www.jfklibrary.org/About-Us/About-the-JFK-Library/Mission.aspx>>. Consultat el 18 de gener de 2014.

² JFK Library and Museum. (2009). "News Release: 50 Years Ago – Senator John F. Kennedy of Massachusetts Announces Candidacy for President of the United States". Disponible a: <<http://www.jfklibrary.org/About-Us/News-and-Press/Press-Releases/50-Years-Ago-Senator-John-F-Kennedy-of-Massachusetts-Announces-Candidacy-for-President-of-the-Unite.aspx>>. Consultat el 17 de gener de 2014.

³ El compte @Kennedy1960 va modificar el nom amb cada canvi d'any fins que al 2014 va adoptar el de @JFKsaid, que a 17 de febrer de 2014 continuava obert, amb gairebé 35.000 seguidors.

⁴ Kennedy, J.F. (1963). "Remarks Recorded for the Opening of a USIA Transmitter at Greenville, North Carolina". A: Peters, G.; Woolley, J.T. *The American Presidency Project*. Disponible a: <<http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=9551>>. Consultat el 17 de gener de 2014.

⁵ Glassman, M.E.; Strauss, J.R.; Shogan, C.J. (2010). "Social Networking and Constituent Communications: Member Use of Twitter During a Two-Month Period in the 111th Congress". Congressional Research Service, *CRS Report for Congress*, p. 4. Disponible a: <<http://www.fas.org/sgp/crs/misc/R41066.pdf>>. Consultat el 25 de gener de 2014.

⁶ Obama, B. (2013). "Remarks at the "Let Freedom Ring" Ceremony Commemorating the 50th Anniversary of the March on Washington for Jobs and Freedom". A: Peters, G.; Woolley, J.T. *The American Presidency Project*. Disponible a: <<http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=104025&st=&st1>>. Consultat el 13 de febrer de 2014.

⁷ Obama, B. (2014). "Proclamation 8923–150th Anniversary of the Emancipation Proclamation". A: Peters, G.; Woolley, J.T. *The American Presidency Project*. Disponible a: <<http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=102809&st=&st1>>. Consultat el 13 de febrer de 2014.

Bibliografia

- Adams, A.; McCorkindale, T. (2013). "Dialogue and Transparency: A Content Analysis of How the 2012 Presidential Candidates Use Twitter". *Public Relations Review*. 39 (4), p. 357-359.
- Aharony, N. (2012) "Twitter Use by Three Political Leaders: An Exploratory Analysis". *Online Information Review*. 36 (4), p. 587-603.
- Alexander, B. (2011). *The New Digital Storytelling: Creating Narratives with New Media*. Santa Barbara, California; Denver, Colorado; Oxford, England: Praeger/ABC-CLIO.
- Ammann, S.L. (2010). "Why Do They Tweet? The Use of Twitter by U.S. Senate Candidates in 2010". *Social Science Research Network*. Disponible a: <<http://ssrn.com/abstract=1725477>>. Consultat el 23 de gener de 2014.
- Bimber, B.; Davis, R. (2003). *Campaigning Online. The Internet in U.S. Elections*. Nova York: Oxford University Press.
- Clayton, D.M. (2010). *The Presidential Campaign of Barack Obama: A Critical Analysis of a Racially Transcendent Strategy*. Nova York: Routledge.
- Davis, R. (1999). *The Web of Politics*. Nova York: Oxford University Press.
- Dayan, D.; Katz, E. (1994). *Media Events: The Live Broadcasting of History*. Cambridge: Harvard University.
- Dierenfield, B. (2013). *The Civil Rights Movement. Revised Edition*. Nova York: Routledge, 2013.
- Franch, P. (2013). "La retórica de Obama ante el terrorismo: estudio del uso de la red social Twitter tras los atentados de Boston de abril de 2013". *AdComunica. Revista científica de estrategias, tendencias e innovación en comunicación* (6), p. 83-101.
- Gainous, J.B.; Wagner, K.M. (2011). *Rebooting American Politics: The Internet Revolution*. Plymouth: Rowman & Littlefield.
- Garde-Hansen, J.; Hoskins, A.; Reading, A. (eds.). (2009). *Save As... Digital Memories*. Londres: Palgrave Macmillan.
- Golbeck, J.; Grimes, J.; Rogers, A. (2010). "Twitter Use by the US Congress". *Journal of the American Society for Information Science and Technology*. 61 (8), p. 1612- 1621.
- Hoskins, A. (2009). "The Mediatization of Memory". A: Garde-Hansen, J.; Hoskins, A.; Reading, A. (eds.) *Save As... Digital Memories*. Londres: Palgrave Macmillan, p. 27-43.
- Jameson, F. (1991). *Postmodernism or The Cultural Logic of Late Capitalism*. Londres, Nova York: Verso.
- Levy, P.B. (1998). *The Civil Rights Movement*. Westport: Greenwood Publishing Group.
- Pinchevski, A. (2011). "Archive, Media, Trauma". A: Neiger, M.; Meyers, O.; Zandberg, E. (eds.). *On Media Memory: Collective Memory in a New Media Age*. Londres: Palgrave Macmillan, p. 253-264.
- Riches, W.T.M. (2010). *The Civil Rights Movement; Struggle and Resistance*. Londres: Palgrave Macmillan.
- Rodrigo Mendizábal, I.F. (1990). "Del análisis de contenido al análisis del discurso: Aspectos metodológicos en relación a la etno-metodología". A: Van Dijk, T.A.; Rodrigo Mendizábal, I. *Análisis del discurso social y político*. Quito: Ediciones ABYA-YALA, p. 103-168.
- Sitkoff, H. (2008). *The Struggle for Black Equality, 1954-1992*. Nova York: Hill and Wang.
- Solop, F.I. (2010). "«RT @BarackObama We Just Made History»: Twitter and the 2008 Presidential Election". A: Hendricks, J.A.; Denton Jr. R.E. *How Barack Obama Used New Media Technology to Win the White House*. Plymouth: Lexington books.
- Van Dijk, T.A. (1990). "¿Qué es análisis del discurso político?". A: Van Dijk, T.A.; Rodrigo Mendizábal, I. *Análisis del discurso social y político*. Quito: Ediciones ABYA-YALA, p. 9-102.
- . (1999). "El análisis crítico del discurso". *Anthropos*, 186 (setembre-octubre 1999), p. 23-36.

